

Тъва Арат Республикаһы
CURT
САГЪРГАЛАРЫНЫҢ
ТУРУМУ

КЪЗЪЛ—1937

Тъва Арат Республикаһы

CURT

SAGYRGALARBYN

ТУРУМУ

Кызы—1937

Koziun xuraldary polgaş pot-cagьrgalaryny tyrymy

(1936 с. 3 а. 26 х.)

PIR TUGAAR PӨLYK

NIITI CYULY

Pir cyyl. Тьва Arat Respublikтын Undezin хоожлузунун жоьугаар козиун pyryzynyn төвунге козиун хуралдарын полгаş оон хереен соьудар кыуссекци цери полур козиуннарнын пот-цаьрга церлерин тургузар.

Iji cyyl. Козиун хуралдарь полза, songulda tyrymyn жоьугаар суми pyryzynyn хуралдарьндан songudup kelgen төлеелери-pile тургустунар полгаş ол козиуннун иштінде ерге цаьрганы тееди цери полур.

Уş cyyl. Козиуннарнын еелсеолий ulq хуралдарь полза, иji сьл полгаş

pir udaa сыqlыг, pir ewes eelceq cok xuraldaryн козуиn сагыгазыннън саналь-pile, азъ Сајыттар сөвylelinиn токтааль-pile, cok polza tus козуиnнун pyгу songukcularыннън уш keziиниn pir keziинden eweеш ewezi polur sumularннън xuraldaryндан сылдырагын kyzeer polza toraan сылдыраг.

Tөрт cyyl. Козуиn xuraldaryннън toktaaldaryнn pir ewes ниittige таарышпас polza, Picce xural prezidiyму polгаш Сајыттар сөвylelinden kyш cok poldurar ijik-pe, өskerttip soksaдыг ergeliq polur.

Peш cyyl. Козуиn xuraldaryндан, tus козуиnнун pyгу songukcularыннън eweеш, көвејin paгымдалааш, козуиnнун pot-сагыгазыннън Picce xuralын 15—25 kezigynnyq songuur, оон иштinden козуиnнун pot-сагыгазыннън targазын oralakсызъ-pile 3—5 prezidiym kezigynnyq songuur.

ТАЈЫЛБЫР: а) козуиn targalaryн polza, козуиn сагыгазын paаштаар.

в) Oralakсы targalaryн polza, tus козуиnнун mal,

cer (kødee) азы-агъын
ergeleer.

- c) Kezlgynnerniң ištinden
kozuunnuң xerek erge-
lekcin tomujlap olurt-
turdan ағьда, øske ke-
zlgynnerin Sajьttar cø-
vyleliniң pađlaañ-pi-
le kultur, saң-xøø, ře-
riq kildisterin ergele-
diр polur.

Aldь cyyl. Kozuunnarnың сағь-
galarь polza, kozuun xuraldarының
arazьnda tus-tus kozuunnarың paaş-
tar сағьrar, tuzaar, хун-пурунун азы-
агъын харьлаар eezi polur.

Cedi cyyl. Kozuunnarnың сағь-
galarь polza, kozuun xuraldarының
arazьnda Sajьttar cøvylelinge řuut
сағьrtтыр polgař olарның хоожлу ty-
rymge таарьřpas toktaal, tuzaaldарың
karacағьs Sajьttar cøvylelinden kyř
cok poldurar ijik-pe, øskerttip sok-
sadьr ergeliq.

Ses cyyl. Kozuun сағьrgalarь
polza, ystyкky cerlerniң таандьrgan
xyleelgezin ijik-pe, turup turar tyrym
cyulyn pottандьrar sorulga-pile tus

kozuunnun iştinge Ыжаар-ла ederttir, kyyssekci toktaal, tuzaaldarъn yndyrp turar uzurluq.

Tos cyyl. Kozuun pyrynyn pot-cagъrga cerleri polza, Undezin xoojlu-pile toktaatkan kyrynenin sylde temdeen xereqlen taпmalъq turar.

IJI TUGAAR PӨLYK

KOZUUN XURALDARЪ POLGAŞ KOZUUN POT-CAGЪRGALARЪNЪN SORULGAZY

On cyyl. Kozuun xuraldarъ polgaş kozuun pot-cagъrgalarъnъn undezin sorulgalаръ polza:

1. Kyrynenin adъnda istep corudup turar pygy-le xoojlu tyrym cy-ylъn pyryn kamgalap kyysseDIRin edertti tus kozuunnu paaştap cagъrar.

2. Ulustuң Uluq, Picce xuraldarъnъn polgaş Picce xural prezidiymyn, Sajыttar cөvyfelinin, paza tus-tus jaamъlar cerlerinden yndyrgeп toktaal, tuzaaldarъn өj-şanda aзы kъ-ръnga pottandyрp kyysseDIR.

3. Kožuun işinde arat connu mal aзыльньң paaş şьnarьn өstyret polgaş tarьlga, sigen şөлvn kalbartьp, ооң унуş şьnarьn pedider.

4. Arattьn et-xereqler kooperazьn polgaş ustьvьş evileliniң көdee aзы-agьjьньң kattьşkannarьньң aзы-agьj turguzuungа tuzalaar.

5. Tus kožuunnuң işinde kyryneniң aзы-agьj, pydyrylge, transport хaгьlzaazьньң aзы coruun удurtтup tuzalaar.

6. Arat connuң kultur pilişkinin telgeredip, pizik yzykke өөredir polgaş arьoј-şever, kadьk pajdalga tepşider.

7. Kyrvydzet polgaş pot-orulga carьlgazьn saјzьradьr tugajьnda соguur argа хемceqlerni тьp corudar.

8. Cazak-cagьrganьn, kyryneniң polgaş хөj niittiniң cingine alban aзыльngа şьdamьk cytkyldyoј cingine arattarnь kaadyzьdьp peletkeer polgaş tepşider.

9. Ulustuң tuskaj polgaş pot-ergezin pьzьdarьngа хoojlu-pile uzutkaan cyzyn-paazьn samьn ynuşkyn-

nerni poldurvas sorulгаа revolustuo curum-pile arat tymennin caagaj paj-dalъn karaktap, curt къзьгаарън кам-galaar.

УШ ТУГААР ПӨЛҮК

КОЗУУННАРНЫН ПОТ-САГЪРГА СЕРЛЕРИНИН ЕРГЕ СУКТЕЕШКИННЕРИ

Он бир суул. Козууннарнын пот-сагъргаларынын кол tudup кyuessedir хун pyгунун азы суктеешкинери полза:

1. Turup turar pygy-le хoojlu ты-рымнени, Улуq, Picce хуралдарнын токтаалдары, pаза Picce хурал президиумунун полгаш Саьттар сөвyleлинин токтаал, тузаалдарын сер-серде кансаар кyuessedip турары истер хьнаар полгаш херек кьрыга потандьгьр со-рудар.

2. Sumu, арваннарнын пот-тургу-зуун токтаады, songulda тырымун жоьугаар тус козууннун ишtinge son-gulda curudulgазып pааштаp еттирер полгаш songuldанын кадьо curumун tudar.

3. Koziun sagьrgazьnga ʃuut sagьrtьr alvan cerlerin polgaʃ sumu sagьrgalarьn paaʃtap sagьrar, olarьn xoojlu tyrym cyulynge taarьʃpas kьldьr yndyrgeu tuzaal, ajttьbьʃkьnna- rьt kyʃ cok poldurar ijik-pe, eskert- tip soksadьr polgaʃ coguur xarьbssal- gazьn xyleedir.

4. Kozuunga xamaarzьr tuskaj al- van cerlerinin turup turar xoojlu ty- ryumge ijik-pe, ystyкky cerlernin tok- taaldarьnga coryʃtyr yndyrgeu ajttь- bьʃkьn, tuzaaldarьn soksadьr polgaʃ onu Sajьttar covyleliage ijik-pe, tus- tuzunun sagьrtkan cerlerin-ce toraan tьnnadьp ʃiittirer.

5. Tus kozuunnun iʃtinde kizi, maldьn san pyrytkelin oskunduruq cokka udurtup kyysse dir polgaʃ co- guur cerin-ce ʃilcider.

6. Aʃʃak, kadaj polcur ijik-pe, sa- rьlgannarnьn polgaʃ tereen, elgenner- nin temdeqler pyrytkelin ʃьn coruda- rьn paa-taar polgaʃ arat connun azy- agьbь angьlanьr carьr ijik-pe, ency xorengi cyvezin xoojlu ederʃtip kyysse-

dir polgaş coryldeeliq xerektelni şy-
ygy cerleringe şilcidip şittirer.

7. Kožuun işinde şygy, pajьs-
saakcъzъnъn, şaqdaa cerleriniq azььn
udurttur polgaş kara-pazьnnaгьn saj-
zьradьr.

8. Kožuun tevlskeeringe onza ajь-
ьl kenettiq ɵert, yjer cyulyn temisse-
zip uzutkaar coruktu paaştaar.

9. Kizi, malga onza xaldavьrlьq
aarьq, elym cyulyn paaş udur temis-
sezip uzutkaar arga xemceen tьp co-
rudar.

10. Kožuun istinde cer pajlaan,
aldьn, mɵngyn, ɵrttektiq taş polgaş
ьjaş, suq, paza oon pajlaktarьn azьq-
laar, kamgalaar coruktu turup turar
xoojlu tyrym jozugaar eeleeer.

11. Kožuun iştinge turup turar
azьl, alban cerlerinin iletkelderin tьn-
nar. olarьnq azьl corudulgazьn ajttьp
udurttur.

12. Maldьn odar-pelclir, ɵdek-
kьştaq, kazaа-xoraazьn taarьştrьr
sajzьradьr polgaş maldь yzer, kattьş-
trьr, caş tɵlyn kamgalap ɵstyrer ar-
ga xemceen pottandьrar.

13. Sigen* kezer şol şynaalarnы polgaş tarыlga şelderin kalbartтыр, pu-ga sugat kazaа kamgalalыn sajыра-дыр polgaş caа pugalar undyrerin pa-аштаар, sigen, tarыlga tugajында con-nun margыldaа temisselin yzer.

14. Malga халдаврылық аарық-өлүм-nerni uzutkaар corukka arat tymen-ni paaштаар, mal emcilerin шып-pile азықлаар coruktu pottандыраар.

15. Cut polgaş pory, oon-taa өс-ke maldың хоралық тајыпнары-pile arat niittinin temisselin хайындыгыр evileldeer arga хемсеулерin ajтыр paaштаар.

16. Kozuun іштеinde maşına sklat-tary polgaş stanzylarынын kodee азы-агыј maşına cepsek хerekselderin сөр азықлаарыңа arat connu ханды-гыр paaштаар.

17. Arattың et-xereqler koopera-зыңа arat tymenni kalbaа-pile kattыş-тыраар polgaş sadықпың сап-хөө хь-nalda curumun кадык turguzар co-rukka kozkooptarnы tuzalap paaштаар.

18. Ustыbыş evilelinge arat con-nu sonuurgadyр хандыраар polgaş амь-

хүү истарцыларнь сергедп өллөлдөөр
сорука туза көргүзөр.

19. Tus козууннун төвскееринде
күрүненин пудырылге, азыл-агыј сер-
лериниң азылынга тузалаар.

20. Arat тымениң улус төре пили-
ишкинин көдүрер сорулга-пйле коннун
орттузунга хoojлу тырым, токтаал, са-
авыг тајылбырлаар, пизик узыкке өөре-
дир сорукуту удурттур.

21. Ургылсунун полгаş кирп өөге-
нir şkolalar, көзөр кызыл өқлениң
азылың пaaşталга тuzаламсы-пйле хан-
дырар полгаş şkola назыпнық конни
şkolaa сорудар.

22. Kizi емнелгезиниң тuskaj ert-
tem азылынга кириşпес полза-таа, араг
сон-пйле емciniң хагылаазын соокшу-
ладыг полгаş азыл-агыј тургузуунга
ургылсунун туза пaaşталгазын көр-
гүзөр.

23. Ije-caşтарнь азырап камгалаар
полгаş араг тымени ағық-şевер пай-
далынга cedirer, ең ылаңгыја уруқлар
азыраар (jasla) серлерин тургузар пол-
гаş пaaşтаар.

24. Arat con-ce solun, nom tep-ter cergeliq cyulderni cedirip taradyr, sagьdar coruktu kalvarttyr.

25. Koziun ištinde turup turar pošta, telegraf, telefonnu aзыьп sajzьradьrьга ajttьbьškьп paaštalgazьп хандьrar.

26. Koziun ištinge cin sөörttylge aзыьп sajzьradьr corukka oruk-cirik cazaar, көвүгүq turguzarьга arat connu kiirištirip evilledeer.

27. Koziun ištinge өrtteel ulaq ŗugumun таарьštьrьp turguzar polgaŗ paaŗtaar.

28. Kyrynenin turup turar yndy-ryq tadьbьr tyrymьп parymdalaaŗ, koziunnu көдөe aзы-агьj pyrytke-lin ŗьпь-pile sajzьradьr, onn yndy-ryq tadьbьrьп хавьrar polgaŗ kelde-redir, ciigedir ajttьrьп pottandьrar.

29. Koziunnu orulga, carьlga төzevilelin cogaadьp paдыladьr polgaŗ kyysselede тыnnelin Saң jaamьzьп-га pildirip corudar.

30. Sumularньп orulga, carьlga-зыьп төzevilelin koziun төzevilelinge

kattıştırıp radylaar polgaş kyusselde tynnelin хьнаар.

31. Kyrynenin ceelizi-pile tus koziungа onaaşkan ceeli tynyn сөр тарадыр азыqlадыр polgaş uk ceelinin özer хуuzun, ege tynyn yze төлеер, төледир coruktu удурттур.

32. Şeriqnin ystyкky cerinin ajttь-ьşкьп tuzaаль-pile козуун іştinde cingine şeriq nazьпньоқ şuptu хamaattь-lарньп pyгьtkelin кьлыр, оларнь şeriq алваньнга corudar polgaş şeriq tugajьнда өске ajttьгьоqlарнь pottандь-гьр kyussedir.

33. Kozuunnарньп pot-cagьrgala-гь ystynde ajttkan pyгу хyleelgeleri-pile pottарьньп corutkan азыльньп tynnel иletkelin Sajьttar сөvylelinge polgaş tus козууннун козуун ху-ralдарьнга pildirip хандьрат хабььs-salgальоқ polur.

TӨRT TUGAAR PÖLYK

KOZUUN TARGAZЬNЬN XYLEELGEZI

On iji cyyl. Kozuun targalarь polza, ol козууннун іştinde TAR

cazaanьн төлөелери полур полгаş po tyrym-pile козуун сагыргазьнга таандырган pygy erge хылеелгелерни şuptu edileer узурлуq.

On yş cyyl. Козуун тaргaларь полза, козууннун хун pyryнун азы хереен eeler şieder полгаş суми тaргaларьнга paaştalga саавьр хандьраг, paza суми тaргaларьнун сөвyleл хуральн сьылдырагьн paaşтаар.

On төрт cyyl. Козуун сагыргазьнга хатаарзыр адаккь алван cerлериниң азылдаксыларьн томужлаар полгаş халаар.

On peş cyyl. Устыккы erge сагырга cerлеринден ундырген хоожлу tyrym, toktaal, şiitpirлерни ederves кизилер полгаş алван cerлерин хьнар иледир полгаş хатььссалга хылеedir.

On алдь cyyl. Адаккь азысьнарьн сагыраг полгаş оларнун хун pyry corudar азын айттьр саавьрлаар.

On cedi cyyl. Козууннун orulga, сагыга төзөвилелин сагырдар ундырерин ergeleer.

On ses cyyl. Tus козууннун кьгьнда кандьоq-таа херекселдерниң ту-

gajında Sajıttar cövyelinge padyla-
dır-pile pildirer.

On tos cüyl. Koziun targalar
polza, tus koziunnun iştikki politik,
azı-agıj, kultur corudulgazın tu-
gajın Sajıttar cövyelinge iletkep tın-
padır harıssalgalıq turar.

Seerwi cüyl. Koziun iştinde tu-
rup turar kaj-taa albannın polgaş
pydyrylge, azı-agıj cerlerinin erge-
lekçileri, ol azınnın pajdaly pol-
gaş moon songaar corudar azın
koziun targalarına yrgylcy tanı-
tıır, harızalıq corudar xyleelge-
liq turar.

Seerwi pir cüyl. Pir ewes kan-
dıq pir cıdagaan-pile koziun tar-
gazy xostuq yjede koziun targaz-
nın ergezin oralakcı targazy harı-
laar.

Seerwi iji cüyl. Po tyrymny car-
lar undyrgen xunynden egeleeş, res-
publiktn iştinge kuştyq poldurup
corudar, moon murnunda 1933 cılda
padılap carlaan ergi tyrymny kuş
cok poldurup şıqzaar.

Тьва арат республиктын sumu хуралдары пол- гаş pot-cagьrgalarь- нын тырму

PIR TUGAAR PӨLYK

Niitti cyuly.

Pir cyul. Тьва арат республиктын ундезин хожлунун айтканьн жозугаар sumu пырын төвунге sumu хуралдарьн полгаş оон хереен соудар кыссекеи ери полур сумуларнын пот-cagьрга еерлерин тургузар.

Iji cyul. Sumu хуралдарь полза, сонгулда тырымнын жозугаар арван пырын сонгулда хуралдарьндан сонгудуп келген телеелернин хуральндан тургустунар полгаş ол сумунун тееди cagьrgазь полур.

Уş cyul. Sumularнын еелсеолиқ хуралдарь полза, иji сьл полгаş бир удаа

сѣуіыг, пір евес сумунун онза ху-
ралып сѣлдырар узур таварысса козу-
ун сагыргазынып айттыбшыкып-піле іжк-
ре, азы суму сагыргазынып саналы-пі-
ле, сок полза, сумунун пыгу сонгук-
цуларынып уш хуунун пір хуузундан
евееш евес кизилерден сумунун хура-
лып сѣлдырагып кызеер полза, тарыј сѣ-
лдырар.

Төрт суул. Суму хуралдарынып
токтаалдарып пір евес таарыспас тер
көөр полза, козуун хуралы іжк-ре,
козуун сагыргазынып президиумунун
хуралындан кыш сок пoldurar іжк-ре
өскерттп казаар.

Пеş суул. Сумунун сонгулда ху-
ралдарындан, тус сумунун пыгу сон-
гукцуларынып евееш көвејін парым-
далааш, сумунун пот-сагыргазып 7—15
cedir кезігынпыч сонгуур, оон іштин-
ден сумунун президиумун таргазы
оралаксызы-піле кады 3—5 президиум
сонгуур.

Алды суул. Сумуларнып пот-са-
гыргалары полза, суму хуралдарынып
аразында тус-тус сумуларып сагырар
тузаар, хун пырынун политик, азыл-агыј,

kulturnun pygy хегеен харьылаар сери полур.

Cedi cyyl. Sumularнын pot-cagьrgalarь polza, sumu xuralьнын агазында козуун cagьrgазьнга шуут cagьрттыр полгаş оларнын хоожлу тырымге таарьşпас токтаал тузаалдарьн козуун cagьrgазь кыş cok пoldurar ergeliq.

Ses cyyl. Sumu cagьrgalarь polza, ystyкky cerlernin taандьrgan хулеелгелерин иjik-pe, хоожлу тырымнени поттандьрар тугажьнда podunun sumuzunun ишtinge токтаал тузаалдарнь ундыгьр ону ьjaар-la поттандьгьр corudar.

Tos cyyl. Sumu cagьrgalarьнын cerleri polza, Cazak cerinden padьlaan cangьs хевирлиq temdektiq turar.

IJI TUGAAR PƏLYK

SUMU XURALDARЬ POLGAŞ SUMU
CAGЬRGALARЬНЫН SORULGAZЬ

On cyyl. Sumu xuraldarь polgaş sumunun pot-cagьrgalarьнын yndezin sorulgalарь polza:

1. Undezin xoojlu polgaş kyrynenin iştinde istep corudup turar pygy-le revoluscu xoojlu tyrymnernin polgaş teedi cagьrgalarnыn ajttьbьşkыn cyylderin pyryn kamgalap kyyssedir polgaş tus sumunu paaştap cagьrar.

2. Tus sumunun xamaattьzь pygy arat connuң mal aзын хөqzyderinge maldың aзырал cem suurun pьzьdьp, taraa, sigen şolderin kalbarttьp, maldың paazьn өstyrer, taraa, sigennin ynyzyn sajzьradьr tugajьnda pygy-le arga хemceqlerni тьp corudar-dan angьda arat connuң ekki tura-pile kattьşkan aзы-agьjlarыnga orga-nizas paaştalga polgaş texniktiq tuzal-mcь көrgyzer.

3. Sumunun teviskeeringe sadьq хагьlzaazьn ulam kalbarttьp, aңaa хөj nittinin kalbak хьnalda kirziişkinin eviledep paaştaar polgaş poşta, trans-port, ustьbьştьq aзыdarga pottuu-pi-le tuzalazьp arat connu aңaa sonuurgadьp хандьdar.

4. Xamaattьlarnыn kulturun pedi-dip, yzyk pizik pilves coruun uzut-kaar tugajьnda şkola, cьgьdьbьşkыn

cerlerin turguzup, añaa arat connu paaştap evileldeer, olarnıñ politiktıq mederelin öryledir polgaş arat connu kadık pajdalın sagıp kamgalaar tugajında kyrynenin emnelgezin şın azıqlap, oon azılnğa tuzalazıp, arat connu arıq şever kadık curtalga pajdalnğa tepşidip kiirer arga xemceqlerin pottandıgıp paaştaar.

5. Kyrynenin polgaş xej niittinin azılnğa cingine arattarnıñ iştinden şıdamık iderkejlilqlerni tıp tepşidip, saa kaadırlarnı peletkeer.

6. Ulustun tuskaj ergezinge xaldaar teen cyzyn paaзын xoralıq cyulderni poldurvas tölеede, revolustuq curum-pile arat tymennin seremcilelin tıñzıdar polgaş arat connu tajıbnı amıdıral curtalgazın kamgalaar.

УШ ТУГААР ПӨЛҮК

SUMUNUN POT-CAGЫRGALARЫНЫҢ ERGE СУКТЕЕШКИНИ

On pir cyyl. Sumu cagыrgalary-
nıñ хун-пугунун corudup kyysse-
dir azыldarь polza:

1. Ulustun Uluq, Picce xuraldarь-
ның polgaş Picce xural Prezidiymy,
Sajьttar cövyelinin, paza kozuun ca-
gьrgalarьның toktaal, tuzaaldarьn tus
sumunun iştinde kancaar kyysedip
corudup turarьn хьнаар polgaş ol
toktaal, tuzaaldarьn ьjaap-la xerek кь-
рьнга kyysedip corudar.

2. Sumu sagьrgazьndan arvannar-
ның turguzuun toktaadyr polgaş onu
coguur cerge padьlattьrar. Songulda
tyrymynyn jozugaar sumunun iştinde
songulda aзыьn paaştap erttirer.

3. Arvan targalarьның хун-пуру-
de corudar aзыьn ajttьp paaštaar pol-
gaş olarьның кьль aзыьn төлеви-
лер кьль peer.

4. Arvan targalarьның yndyrgen
toktaal tuzaaldarь хоojlu tyrymge
taarьşpas polza, onu kyş cok poldu-
rar ijk-pe, өskerttir aзы харььssalga-
зын хyleettirer.

5. Sumunun iştinde kizi, maldьn
san pyrytkelin coguур cernin ajttььş-
кьнyn jozugaar şьn todargaj кьlgaş
coguур cer-ce corudar.

6. Aşşak kadaj polcur ijlk-pe, pa-za sarılgannarnıñ polgaş töreen, el-gennerniñ san pyrytkelin todargaj kыльp turar.

7. Arattarnıñ negelde xomudalın ылгарадыр тьркаş, erge xemceezinde aйткан xerektetni өj шаанда saadal cokka yzyp куyssedir.

8. Sumunun iştinde onza aйылы-дың өөрт, yjer polgaş өske-taa cyul-der yner polza, onu шааң tugajında xemceөң ар uzutkaar coruktu paaş-taar.

9. Kizi, malga onza xaldavьrлың aарың өлым хире cyulder-pile arga xemceen ар temissezir polgaş козуун-це toraan medeeleer.

10. Tus sumunun şkola nazьпылың апыjak өskенnerin кугуneniñ şkola cerleringe corudar polgaş kirip өөre-nir şkolaga pөлып тургузар, kirip өөre-nir кьşтаң, сајлаң şkolazьпың көzer кьзы-өөqlerniñ сырьдыьşкьп pөlgym-neriniñ азылың шуut paaşтар харь-лаар.

11. Sumunun teviskerinde cer paj-laa, хөмыр таş, алдын, мөнгын, ан

oon-taa öske örttektiñ taştar, ыjaş suq, төөгее холбақдалдық көзее сергелиқ суйлдер полғаş оон рајлактарын азықлаар, камгалаар тугајын хоојлу тырым јозугаар потандырр куйсседир.

12. Малдын кышкы, саягы одар-пельцирин таарыштырр кадарар полғаş өдек кыштаан сылық кazaalar-pile хандырар, урелиқ малды узер каттыштырар, малдын саş төлын камгалаар алыр сорукту ыјаар потандыррардан ангыда одар-пельцир, өдек-кыстақ тугајында конун маргыдаа темиссин шиіди ардар.

Сут-pile пaaş удур темиссеzir полғаş араі конун тараа хереқлелин хандырылгалық пoldurar сорулга-pile тус сумунун ішінде тараа, сigen şолдерин калварттыр, пуга-sugadyн хандырр, сөр шы азықлаар тугајында сернин yleşkinin таарыштыр кazaaladyр полғаş caa пугалар ундырер, тараа, сigen тугајында конун аразында маргыдаа темиссин узыр шиідер.

14. Sumu ішінде малга халдавырлық аарықларны узуткаар тугајында

ааһыҕы маҕды тускай узыр катарар полгаһы мал емсизинин тузаны сөр аһыҕы лаар, оон аһыҕа поттуҕы тuzalamсы көргүзөр.

15. Arat tymennin mal, taraalan aһыҕа хоруһыҕы таһыҕы полур аһыҕы, пөру, калсаа ыт полгаһы өрге оон-таа өске таһыҕынарныҕы урезинин узыр узуткаар арга хемсеен поттандыһыҕы рааһтаар.

16. Sumu iһtinde kooperatiftyn majһынарныҕы аһыҕа тuzalaар, мал, сий et садыр аһыҕыныҕы поттандыһыҕы кyuessedir полгаһы сонну et-paraan-pile хандыһыҕы турар сорукту ергелеер, уреҕдел, самсыҕыdal ундырвес tugajьnda арга хемсеҕылер сорудар.

17. Tus sumunun iһtinde oor турgun, uzur tyr-cok соруктар унур keenin рааһ удур узуткаар полгаһы eezi cok өске темдектерлий оор, сакрыһы хире seziktioҕы maldarnь ileredip carlaар.

18. Sumunun iһtinde ustьvьһы aһыҕа тuzalazьr.

19. Tus sumunun curttunun iһtinde турар, kyrynenin полгаһы хөй niltti-

nin aзы-агы pydyrylge cerlerinin aзынга tuzalaar.

20. Arat connun politikioj pilişkinin öoryledir polgaş olarnь turup turar xoojlu tyrymge tanyştьrьp cьrьdarьп paьmdalaaş, ulustun xoojlu tyrym, toktaal, saavyьп tanyştьrьp өoredir coruktu paaştap pottandyrar.

21. Sumu işinde көzer polgaş turum kizi, maldьң emcilerinin aзынга tuzalazьp, arat connu tanyştьrьp хандьdar polgaş sumunun төвунге көzer emcilerniң өrtteel paзыннагьп peletkeer.

22. Ije-caştarnь aзыrap kamgalaar polgaş arat connu kulturluoј aгьoј pajdalga tepşlder tugajьnda arga хемсеen тьp corudar.

23. Solun tepter nom cogaaldarnь arat connun iştinge nepteredir, onu cagyттьrar polgaş tus-tus kizilerge taradьp cedirttir coruktu kyysseidir.

24. Sumu işinde kyrynege polgaş arat connun хагьlзаa transport coruungа хоlваальoј cugula oruk cirikti aştaar, көвурьoқleer coruktarga arat connu kilriştirip paaştaar.

25. Coguur cernin ajttъъкънь-pile sumunun iştinġe ertteel alwanъn kyysse dir polgaş aat-ulaqъnъn alwanъn teskilep yndy rer.

26. Ko zuun saġrgazyъnъn ajttъъкънь-pile kyrynenin yndyryunъn tyrymъn pa rьmdalap, tus sumunun arat conunъn yndyryun xavyrar polgaş kelderedir azyldъ kyysse dip coguur cer-ce corudar.

27. Tus sumunun saġrgazynga kirgen orulgalar polgaş ko zuundan tьvьskan vydzedinin orulga, sa rьlgazyъnъn tynnelin ko zuun saġrgazyъn-ce corudup xьnattьrar.

28. Kyrynenin ceelizin tus sumunun iştinġe cөp azyqlattьrar polgaş coguur xьussaazyъnъn iştinde tөledir coruktu pa aştaar.

29. Arat conu ađ tiinnin azylynga coguur өj şaanda aatkarar, olarnъ coguur cemzek-xerekselder-pile xandьrar corukka tuzalazьr.

30. Coguur cerlernin tuzaalyъnъn jozugaar sumu iştinde şeriq nazьnъnъnъn xamaattьlarnъn pyrytkelin to dargaj kьlyr polgaş olarnъ şeriq al

ваныга сорудар-пйе козуи-се сорудар.

31. Улус, орань камгалаар тугайында согуур серлерден ундырген айттыкынарны роттандырып тузалазыр.

32. Арван саяргалары полгаш таргаларыны ундырген токtaal, тузаалдары хоојлу тырымге таарыспас полза, ону куш сок пoldurar полгаш ескерттир ергелик.

33. Устыккы серлерни токtaal, тузаалдары, сумуну улук, пиесе хуралдарыны токтаалдары полгаш пыгылетаны пырыткел суылдерин нары тодарај емге секселик кадалаар.

34. Сумуга ијик-пе ниити курынге хамаарзыр сугула айттыкыларны сугаалазыр теледе, суму, арван таргаларыны сөвүлел хуралдары полгаш сумуну араг сонуну калбак массагы хуралдарына арастар сорудар.

35. Сумуларны пот-саяргаларыны серлери устынде айткан пыгу хулеелгелерини, роттарыны соруткан политик сарыдыккы азы-агыныны тунел илеткелин еелсек-пйе сумуну хуралыга полгаш козуи саяргазыга

todargaj iletkep perip хьныттыргаş,
coguur ajttьşкьпын ар турар.

TÖRT TUGAAR PÖLYK

SUMU TARGALARЫНЫ ТUGAЈЬ

On iji cyyl. Sumu cagyrgazyпын targalarь polza, ol sumunun iştinde TAR cazaаның төleezi polur, po tyrymde ajtkan sumu cagyrgazyпын хамьк азыдарын херек кырыга pot-tandyр corudar хyleelgeliq.

On yş cyyl. Sumu targalarь polza, sumunun хун-пурынун pygy-le aзы херектерин eelep corudar polgaş onu istep хьнаар харььssalgalyq турар.

On төrt cyyl. Sumu targalarь, арван targalarыпын хун-пурынун corudur турар азыдарыпын тыннеп iletкелдерин тынаар polgaş olarga paaştalga ajttьşкьпын peer. Арван targalarыпын сөвилел хуралдарын сьлдырат polgaş paaştaar.

On peş cyyl. Ystyкky cазак cagyrga cerлеринден yндырген хoojлу тырым, toktaal tuzaaldарнь ederip ky-

yssetpes kisiler polgaş adakky cerle-
rin хьнар ileredir polgaş харььssaiga
хyleedir.

On aldь cyyl. Sumunun adьnda
хөrengini eelep kamgalaar polgaş
хөqзудур sajьradьr.

On cedi cyyl. Sumu targalarь
polza, sumunun prezidiym хuralьn
сьыдыгьr paaştaar polgaş kezigyn-
neringe tus-tus aзыльньн хивaaldазьн
ajttьr peer polgaş onu kancaar ky-
yssedip turarьn istep хьнаар.

On ses cyyl. Sumunun adьnda
kандьq-taa politiktin polgaş aзы-
agьj, kultur сьрьдыьşкьнньн херекте-
рини tugajьnda ajttьрьqньн козуун
сагыrgalarьнга paдыladьрь-pile pil-
direr.

On tos cyyl. Sumu targalarь pol-
za, sumunun iştinde politik, aзы-
agьj, kulturenin pygy-le corudur tu-
rar aзыdarьn козуун сагыrgазьнга
iletkep perip turar.

Сеерви cyyl. Sumularньн oralak-
сь targalarь, sumu targазь хостuq

yjede oon pygy-le azyl xereen. kyys-
sedip corudar polgaş eske yjede su-
nu targazьны пaaştalgazь-pile azyl-
daar.

1937 c. 4 a. 16 x. Picce xural
prezidiumynden padьlaan.

Sumu sagьrgalarьnyь sagьrar tuzaar ergezin pedider tugajьnda Saj- ьttar cөvyleliniь 23 tu- gaar toktaalь

(1936 с. 6 а. 26 х.)

Sumu sagьrgalarьnyь aзыьn ynde-
zin connuь onza хевirliь kөшкyn paj-
dalyьga таарьстььр, шiriьdeldiь aзыь-
n ciigedip, sumu sagьrgalarьnyь са-
гьrar tuzaar ergezin pedider polgaш
arat connuь arazyьnda aar-saar eryy,
irginniь хомудal negelde хerekterin
sumu sagьrgalarь рottарь-pile хyleep
algaш, tugaj pyryde istep хьnaar pol-
gaш pajьssap шieder curumun cookшу-
ladьr sorulga-pile eryy tyrumynь со-
guur cyulderin ьlgар айткаш, Sajьt-
tar cөvylelinden toktaadyь polza:

1. Тыва арат республиканың криминал-
(еруу) тырымнын пиесе ажьылдыој кем
херектериниң когуур суульдерин парым-
далааһ, мун тырымнын 51 суулынден
59 суулынге цедир айткан, пиесе ажь-
ыдыој кем херектериниң иштинден ког-
уур хирезин ылар алгаһ, пазар иргин-
нин негелде хереен 500 акша цедир
сумму сагыргазь шуут хылеер алгаһ
истер хынаар полгаһ пажыссап шиикес
узур токтаадыр ергелиој полур.

ТАЈЫЛБЫР:

Бир евес оон иштинде 1 ајдан ыры алба-
дар азы кыдырар ијик-пе, 50 акшадан ыры
жалар тортаар ыруунуң кем-херектерин су-
му таргаларь хылеер алгаһ пажыссап то-
дартгалар полза-таа, [козуун шуугузун-
ге шилциди шиттирет] полза когуур.

2. 15 хонуктан ыры албадар азы
кыдырар ијик-пе, 25 акшадан ыры жалар
тортаар ыруунуң кем-херектерин полгаһ
пазар иргиннин негелде херектерин 250
акшадан ыры полза, ол херектерини паж-
ыссап шидер сапында-ла сумму таргазы
подунун кезигуннери-пиле кады сьы-
гаһ, узур токтаадыр полза когуур.

Устынде айткан хемсеөден куду херектерни суму тарагыз сааскаан шилдер ергени тысыр.

ТАЈЫЛБЫР:

Арат сонун аразында алыр, пеери шынык актык өре-шрези, мал, ет-едилел, ооптаа өске аар-саар маргыдаа чок сууелер полза, оларнык сань, уне-өрттееник еве-еş, көвежин суму тарагыз сагырар тузаар хуузу-пиле шуут арылдыр турза чогуур.

3. Устынде айткан сагырар тузаар ергезини хемсеө-пиле суму сагыргаларындан кажь бир хoojлу тырымун чөрссүр, пудулган идегеттерге пурүүдөдөр хылеedir хемсеөлер полза:

1. Мурнадөр пурүүзүн пилиндирп сагындырар.

2. Тонгудар, хөжинун мурнунга темдеөлеер, албадар емнеedir.

3. Јала едилетпейин пайдальн турзуур.

4. Јалаа тorgaar.

5. Албадар азы кылдырар.

ТАЈЫЛБЫР:

Устынде айткан хемсеөлери хылеedirге шуут чөрссүр полза, суму сагыргазь сагырар тузаар хуузу-пиле 1 хонуктан 3 хонук чедир шыгырь хорур разьннар полур.

Ро хемсеқлери херек кығыга ар
pottандыраг аргаларып торсуплар тодар-
гайлаарга полза:

а) Мурнадыр пургузун пиліндрип
сагындыраг, тоугулар, хөјпун мур-
пунга темдеқлеер, алвадар емнедр
хемсеқлерге, ук херектин шынаръ ја-
лым сок полза, ро хемсеқлери она-
ащтырдан аныда јала торгаар, алва-
дар азы кылдыраг хире кеземсе хем-
сеэин едиледип полвас.

в) Рајдалын турзуур, јалаа торгаар,
алвадар азы кылдыраг херектерге кајь
пир херектиқ кизи еруунун хереен сан-
гыс удаа уулжеткен полгащ ук херек-
тин ајылы picce полза, кајь пир хуус-
саа иштінде рајдалын шенер салыр ијк-
ре, јалаа торгаар, алвадар азы кылды-
раг хиреэи pile ниитини кизизидип кам-
галаар арга хемсеқлери ар сорудар
полза согуур.

4. Кајь пир еруу хереен уулжеткещ,
јалаа тогадыр шиттиргеннер ук јала
торгуулун төлер шыдавас полза, узур
сыдугаанып хынар тодаргайлаащ, хун
пуруны 2 акша подаащ, оон подунга
алвадар азы кылдыраг ијк-ре, сок пол-

za, albadap хавьраг узур таварьssa, өл идегеттерниң ет-хөреңгизин тырымде айткан жоугаар төледир.

5. Пир аждан куду албадар азы кыдырагь-pile шииттирген кизилерге, суму сагыгазындан хөјнүң кығында каяь пир азы пыдырерин таандыгыр кыдырагь ийик-ре, азы өске албан серлери полгаş хөј нииттениң азы-агыбының серлениниң төлевирлиқ азылыга албадар корудар.

ТАЈЫЛЫР:

Бичаалдыг албадар азы кыдырагь-pile шииттиргеннениң аагың, кадьының талазь-pile ийик-ре, азы өске сиигедип көөр она за сьлдagaan пар полза, торгуулга солуп полур.

6. Суму таргаларь каяь-таа кем-херектиң тугаында хомудал негелделиқ пилдирийшкенини хылеер алган хуньден егеleeş, 14 хонук иштінде хьнар полваазьраткаş узе шиидип турар полгаş узору пырыткелип кыуссеттиген херектиң шииткелин онаар тугаында токтаалын пизик-pile кыуссеткеş, ук токтаалын 5 хонуктан ерттирвејин херектен полгаş негелде еелеринге корудупpeer полза когуур.

ТАҖЛБЪР:

a) Sumu targazьның саaskaan ʃiitken toktaalьn 14 хонук еrtki-ce удurlааьр pildirbeen polza, кыстық polur. Pir еves ʃiitkel toktaalды удurlааьр polza 14 хонук іʃtinde sumu саьргазьнга pildirer ergeliq. Ol pildirіʃkinni sumu targazь sumu саьргазьның kezіgynnerin сьылдыгаʃ, тагьп хьнар toktaatkan соonda jozugaar ederttir uzurluq.

7. Sumu cerinde kirip turar toргу-uldun akʃazьn sumu targalarь pottarь tuskaj parьmdalaar kvitanzь-pile хулеер алгаʃ, tugaj pyry kozuunnun san-xөө kildizinge cedirip turar polza-taa, uk akʃaнь tus sumu саьргазьның pajdalьn sajьradьr сугула сyylder-ce саьрдаар кьлдыр тагьп ајттьʃкьнь-pile кады тьпсьр турарьп козуун саьргаларьнга таqьr.

8. Sumu саьргаларь tus-tus херекtiq ulustарнь кyrynениq toktaatkan хемсеен jozugaar хөleziliq ааттыq ulus кьjгьрттьр polur.

9. Ystynde ајьткан еруу, іrginnin херектерин sumu targalarьndan саьр-ар tuзаар хuuzu-pile pajьssap ʃiider polgaʃ yzyp toktaadyr, кyyssedir ta-

lazьn şyugy talazь-pile хьнар карак-
таар полгаş olарнын şitkel toktaalda-
гьн өскерттир soksadyr tugajьn козу-
unnun şyugyleringe хyleediri-pile ka-
дь, Устыккы şyugyге таандырагь пол-
за, ро toktaaldь хerek кьгьнга pot-
tандьгьр кyuessedir tugajьнда суму
targalarьнга тuskaj saавьр ундыгьр
таньştьрагь полза coguур.

Sajьttar сөвylelinin oralаксь
targазь Ojdup.
Sekreteri Lopsan-sambuu.

Тьва арат республиктың арван саяргаларының тырму

PIR TUGAAR PӨLYK NIITTI CYULY

Pir cyyl. TAR Undezin хoojluzun-
нун жоугаар, суму пугузынге арван
хуралдарын сорудар полгаş арван са-
гьргаларын тургузар.

Iji cyyl. Арван полза, TAR pot
erge-саяргазының ең ьндьккь pir tu-
гаар cadazy полур полгаş суму са-
гьргазынга пактаар саярткан турар.

Уş cyyl. Арваннары тургузарда
сумуларының арат конунун тарамык аал
пөлюн едертти 10-дан 30 cedir өре-
гелик тургузар,

ТАЈЫЛБЫР: Pir евес кезеде саягьс
ааж пөлык куртуу араттар
50 өреге cedir арван poor-

un kyzeer polza, olarnың
tura sanalың ederttip po-
lur.

Tert суул. Рыгу арваннарның еел-
сеңлиқ хуралдарыңа Ундезин хоојлу
јозугаар тус арванның хатааттызъ сон-
гуур сонгудар ергелиқ араттар шупту-
зу кирзир.

Peş суул. Арванның кандық-таа
хуралың, еелсеңлиқ, алван, азы тавар-
ышкань-pile іјик-ре азы сумунуң таас-
кань-pile арван тарағаларъ сарлар сьы-
дығар.

Алдъ суул. Арванның еелсеңлиқ
хуралдарыңа, тус арванның хатык хег-
еен еелер рааштаръ-pile арванның тар-
газың оралаксызъ-pile кадъ 12 ај ху-
ussaалық сонгуур.

Седі суул. Арванның тарағаларъ азы-
лың сорударда суми сагыргазыаң ра-
ашталгазың ургылы ар сорудар пол-
гаш соруткан азылының харызың ар-
ван хуралы іјик-ре суми сагыргазы-
ның тирнунга хылеер.

Ses суул. Арван хуралдарының іј-
ик-ре арван тарағаларының ниитилгее та-
арышпас токtaal, тузаалдарың суми пол-

gaş kozuunun sagьrgazyndan kyş-
cok poldurup soksadyr ijik-pe öskert-
tip polur

III TUGAAR PÖLYK

ARBAN XURALDARЬ POLGAŞ ARBAN
TARGALARЫНЫҢ SORULGA, XYLEEL-
GELERININ TUGAJЬ

Tos cyyl. Arban xuraldarь polza,
tus arbannyң ergezin tutkan, cazak-ca-
gьrganьң kudukku organь polur pol-
gaş arbannyң iştin paastap sagьrar
æezi polur.

On cyyl. Arban xuraldarь polgaş
arban targalarьның kol cykteeşkizinin
sorulgazy polza:

1. Sumu polgaş kozuun sagьrga-
zьның, Cazak cerinin, tus-tus jaamьlar
cerlerinin yndyrgen toktaal, tuzaaldar-
ьн өј şaanda pottandьrar polgaş arat
congа ugudup tanьştьrar.

2. Arbannyң mal aзыl-agьjьн kam-
galap өstyrer polgaş taraа sigeninin
şölyn kalbartтыр sajьradьгының хам-
ьк argа хемсеqlerin pottandьrar.

ТАЈЫЛБЫР: Малдын одар-пелцир, өдөк-кыштаан таарыстыгыр, катарыр манаарып организастаары, мал аарып узуткаар полгаş коşкар, хуна узерин хандырагы, сигенни өй шаанда кезер полгаş сigen савацпы азаар алыр, тарааны тарыгыр полгаş азаар алыр, тараа, сigenниң унун көдүреринге пуга-сугадын хандырагы, тараа тарыгы, сigen кезер саа şөlder тургузар полгаş тараа, сigen şөlderин кazaалаары, мaldан унер ciq etti сөп суульдуқ азьqlаар хире азьldарны тус арванның иштинге рottандыгыр corudar.

3. Арванның арат сонунуң культуr политиктиқ медерелин көдүрер, пизик рилес corукту узуткаар, сырьдыгыр пөлгымнерин тургузар, солун парлага, ном теpter тарадь, арванның picce пазьппық уруqlарың şkolaa corudar, кадык камгалаар талазь-pile сонну арьық-şевеr пajдалга кизизидип теpşидер.

4. Тус арванның кизи полгаş маьнга халдавьрылық аарық таварыстырвазын paaş удур серемцилер камгалаар,

pir eves kizi polgaş malga xaldavьr-
льoй aaryoй tavarзыr polza, sumu ca-
гыргазь polgaş cook-kavьda turar ki-
zi, maldьn emnelgezinge тыннадьr,
tap-taryj uzutkaar arga хемceqlerin
pottандьrьr corudar.

5. Sumu cagyргазьньн ajttьbьskь-
нь-pile kizi polgaş mal aзы-agььньн
san pyrytkelin kyussedip corudar

6. Sumu cagyргазьньн taaskanьн
jozugaar arванньн arattaryньн yндыr-
yyn хавьrар polgaş oon-taa eске ха-
таарзыr азыldарньн kyussedip corudar.

7. Tus arванньн teviskeer curttu
сьн-tajga, odar-pelciir, taraa, sigennin
хови şolderinge eert polgaş suq-yjer,
cajьk tavarзыr хире onza kenettioй aj-
ьы ynerin udur temissezip uzutkaar-
ьнга хатаатть arattaryн eviledep pa-
aštaar.

8. Ulaq munar car piziktioй alban
kizileringe aat-ulaq yндыryp mundur-
aryн arванньн хатаатть eгелeringe
eelceqliq onaalga perip kyussedir.

9. Tereen, eгennernin temdeq-
lelin кььr polgaş sumu cagyргазьн-
га ulamьььr temdeqlep pildirer.

10. Arattın maľnıń xoralıq taj-
zıń polur pıry polgaş ıske-taa ara-
attan amıttannarıń xıdır uzutkaar
polgaş tarılgaa xoralıq ıрге ijik-
pe ıske-taa tajzınnarıń uzutkar arı-
dırar arga xemceqlerni tus arvan-
nıń iřtinge cogıuru-pile pottandı-
rıp corudar.

11. Tus arvannıń iřtinde kyryne-
niń polgaş arat tymenniń amıdıral
xarızaa corıunga cigula xolvaqdal-
dıq oruk, kėvuryq, kezic qazaar xi-
re aıttırıqlarga tuzalaar pile arvan-
nıń xamaattı pyryzyn eviledep pa-
ařaar.

12. Arvannıń iřtinde cazak-cagır-
ga řınarıq ıske cyzyn-paazın aıt-
tırıqlarıń pottandırar polgaş yzur
řiider.

13. Arvannıń iřtinge rovolustuq
curım-pile arat connıń cangıs eptic
caagaj curttalgazın rızıqlar kamga-
laar polgaş cazaktı revolustuq xoj-
lu tyrymın arat congı řaq yrgylcy
tanıřtırıp kizizider polgaş arat nil-
tinin erge-azın kamgalaar.

УШ ТУГААР ПӨЛҮК

АРВАН ТАРГАЛАРЫНЫН ТУГАЈЬ

Он бир суул. Арван тарагыз полза, арваннын иштинде ТАР казаанын телелекцизи полур теледе, арван тарагыздан, кыргынын устыккы церлеринин тузааганын жозугаар ийик-ре арваннын хуралындан токтаатканын парымдалар ундырген тузаалдарын хатаатты арат кону ыяар-ла едерип кыусседир узурлуқ.

Он ийи суул. Арван тарагыз полза, родунун харыссагалық хылеелгеzi-pile, арваннын хатаатты араттарынга сазактын револустуқ хожлу тырымун полгаş устыккы церлеринин токтаал шит-пирлерин таялырлар таныстырар тугајьнда арваннын иштинде шыдаврылық полгаş идеякејлиқ араттарын томујлар таандыргаш кыуссеттирер ергелиқ,

Он уш суул. Арван тарагыз шөлеелиқ шаанда, ооң оралаксы тарагыз полза, арван тарагыз-pile бир төмеј циктеешкиниіқ полур полгаş өске уједе тарагызын азылынга тузалазыр узурлуқ.

**On төрт сүүл. По тырымны пады-
лап ундырген хунынден егеleeş res-
публиктың іштеге кыстық пoldurup
corudardan аңьда, moon мurnunda
ундырген ергі тырымны кыş cok pol-
durар.**

**1935 с. 12 а. 11 х. Піссе хурал
президиумынден падылаан.**

**Cogaal № 182. Сағьд № 381. Кыртпог-
раф, Шетинкин кудумсузу, разьд № 1.
Тиразь 5000 кезек.**